

فصل‌نامه جُندی‌شاپور، دانشگاه شهید چمران اهواز

سال سوم، شماره ۱۱، پاییز ۱۳۹۶

هنر ریتون‌سازی دوره اشکانی بر اساس مدارک باستان‌شناختی

زهرا اصغری^۱

تاریخ دریافت: ۹۷/۵/۹

تاریخ پذیرش: ۹۷/۷/۱۸

چکیده:

ساخت ریتون یکی از جالب‌ترین نمونه‌های بیان تمایلات زیباشناختی انسان بوده که با توجه به فرم و تزیینات آن، از همان آغاز ساخت با تأثیر از علایق و عقاید مذهبی و جادویی صورت می‌گرفت. کشف ریتون‌ها در گستره جغرافیایی وسیعی از امپراتوری اشکانی از طریق کاوش‌های مجاز و در برخی موارد به‌طور اتفاقی یا از طریق کاوش‌های غیرمجاز بوده‌است. در پژوهش حاضر، برای بررسی جایگاه ریتون‌های دوره اشکانی، تعداد ۳۷ ریتون از لحاظ جنس، فرم، گونه‌شناسی و تزیینات مورد مطالعه قرار گرفته‌است که بر این اساس ریتون‌های دوره اشکانی در پنج فرم مجزا و در سه جنس، در ادامه هنر ریتون‌سازی سرزمین ایران و به خصوص هخامنشی بوده‌است. با این وجود می‌توان نشانه‌ها و تأثیرات هنر یونانی را به ویژه در تزیینات روی ریتون‌های این دوره به وضوح مشاهده کرد. تزیینات ریتون‌ها با بهره‌گیری از نقوش تزیینی، هندسی، گیاهی، حیوانی، انسانی، کتیبه و نقوش داستانی است که با توجه به نقوش و نوع تزیینات تداوم آئینی بودن ظروف به‌طور محسوسی قابل مشاهده است. واژگان کلیدی: اشکانیان، ریتون، تزیین، فرم، جنس، گونه.

---

۱. کارشناس ارشد باستان‌شناسی دانشگاه آزاد تهران مرکز asghari557@yahoo.com

۱-مقدمه:

دوره حکومت حدوداً ۵۰۰ ساله اشکانیان، مدت زمانی نسبتاً طولانی برای یک حکومت است ولی با توجه به طولانی بودن این دوره، هنر ریتون‌سازی دوره اشکانی هنری است که کمتر به آن پرداخته شده و نسبت به دوره‌های دیگر فرهنگی، کمتر موضوع پژوهش واقع شده است. ریتون‌سازی یکی از هنرهای متداول در دوره اشکانی بوده و مطالعه دقیق ریتون‌های این دوره در کنار هم به ما کمک می‌کند از طریق معرفی و مقایسه آنها به اطلاعاتی جامع‌تر و درک روشن‌تری از هنر این دوره برسیم. ریتون‌ها از جمله ظروفي هستند که برای مصارف خاص از آنها استفاده می‌شده است بنابراین آنها می‌توانند منعکس کننده تحولات تاریخ و هنر زمان خود باشد. زمانی که بحث از ریتون‌های اشکانی پیش می‌آید اذهان افراد به ریتون‌های عاجی کشف شده از نسا معطوف می‌شوند ولی علاوه بر ریتون‌های نسا، ریتون‌های دیگری نیز متعلق به این دوره دیده می‌شوند. در تعدادی از ریتون‌ها نیز نام کاوشگر، منطقه دقیق کشف، مکان نگهداری و تاریخگذاری دقیق آنها مشخص نیست و از تعدادی از ریتون‌های موزه ملی این پژوهش هیچ گونه گزارشی در جایی منتشر نشده است. علاوه بر آن عدم دسترسی به تعدادی از ریتون‌ها که تاکنون به دست آمده و تنها گزارشی از آنها منتشر شده و در برخی از موارد نیز هیچ گونه گزارشی منتشر نشده، محدودیت در روند این پژوهش به وجود آورده است.

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش از طریق مطالعه اسناد و مدارک موجود و از بین اشیا موجود در موزه ملی ایران انجام پذیرفته است. مطالعه بر روی ریتون‌های این پژوهش بر اساس مشاهدات عینی نگارنده از روی طرح یا تصویر و از روی شیء موجود در ویتترین موزه صورت گرفته است.

۲-پیشینه پژوهش و سوالات تحقیق:

بر اساس مطالعات انجام‌یافته در ۴ مورد پژوهش‌هایی به صورت تخصصی در مورد ریتون‌های دوره اشکانی انجام گرفته است که در ذیل به عنوان آن اشاره شده است. اولین مطالعات جامع صورت گرفته بر روی ریتون‌های دوره اشکانی توسط ماسون، پوگانگوا (۱۳۸۳) روی ریتون‌های عاجی نسا است «بررسی و گونه‌شناسی ریتون در جامعه عصر اشکانی با توجه به کشفیات باستان‌شناسی» عنوان رساله دکتری ندا صحراپیما در دانشگاه تربیت مدرس سال ۱۳۸۴ است. محمدرضا نعمتی و رضا صدرایی مقاله‌ای با عنوان «پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران بر اساس ریتون‌های مکشوفه از محوطه تاریخی ولیران دماوند» که به معرفی ریتون‌های به دست آمده از کاوش‌های این محوطه است که در سال ۱۳۸۹ به چاپ رسیده است. «تأثیر دو فرهنگ هنر هلنی و ایرانی در شکل و تزیینات ریتون‌های اشکانی» عنوان مقاله ابوالقاسم دادور و بیتا مصباح است که به بررسی و تحلیل

ریتون‌های اشکانی و تنوع هنری و سبکی آن پرداخته‌است. در این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها هستیم:

آیا ریتون‌های اشکانی از ریتون‌های دوره‌های گذشته تأثیری گرفته‌اند؟
بیشترین اشکال ریتون‌های اشکانی شامل چه نوع حیواناتی است؟

۳-تعریف ریتون:

پرادا نیز علاوه بر ذکر معنی لغوی ریتون که به معنای آب روان است، در ادامه اینچنین ذکر می‌کند: این کلمه در واقع تنها به ظروفی گفته می‌شود که از آن جریان باریک مایع بیرون می‌آید.^۱ گیرشمن نیز در شرح و تقسیم‌بندی ریتون‌های به دست آمده از زیویه درباره ریتون‌های واقعی معتقد است: «علاوه بر دهانه ظرف، سوراخی نیز برای خروج مایع در آن وجود دارد که در پوزه یا سینه حیوان، قرار داده شده‌است»^۲. با توجه به توصیفات یاد شده واژه «تکوک» در فارسی معادل کلمه یونانی «ریتون» است. احتمالاً قدیمی‌ترین کاربرد ریتون‌ها جنبه مذهبی داشته‌است و تزئین صرفاً برای القای مفاهیم مذهبی به کار رفته‌است. به همین علت قدیمی‌ترین آنها ظرف‌هایی به شکل حیوانات بوده‌است.^۳ این ظروف احتمالاً جهت نگهداری مایعاتی بوده که به عنوان تبرک و شفا یا جادوگری و افسون و تحذیر به کار می‌رفته‌است. احتمالاً بعضی از ساختارهای تجسمی، منشأ ترس داشته‌است. انسان به تجربه آموخته بود که هم فعالانه مبارزه کند و هم به اوها ممتوسل شود.^۴

۴-معرفی و محل کشف ریتون‌های اشکانی:

در دهه‌های اخیر حفاری‌های متعددی در ایران انجام شده که منجر به کشف تعدادی ریتون و کوزه-ریتون در این دوران شده‌است (جدول شماره ۱). ریتون‌های معرفی شده در این جدول از ۲۲ محوطه باستانی متعلق به دوره اشکانی به دست آمده‌اند. در نسا، که اولین مرکز سیاسی، مذهبی و هنری اشکانیان شناخته شده‌است.^۵ دفینه گرانقدری شامل بیش از ۴۰ ریتون شاخ‌وار عظیم در اتاقی ممهور در

۱. پرادا، هنر ایران باستان، ص ۱۶۴.

۲. گیرشمن، هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی، ص ۳۲۶.

۳. توحیدی، بررسی‌های هنری و کاربردی ظروفی به نام ریتون (ساغر) در هنر ایران، ص ۲۴.

۴. کامبخش فرد، گور خمره‌های اشکانی، ص ۱۸۸.

۵. محمدی فر، باستان‌شناسی و هنر اشکانی، ص ۲۵۶.

خانهٔ مربع نسا پیدا شده است.^۱ مجموعهٔ دیگر از ریتون‌های این دوره که به‌طور یکجا به دست آمده‌اند ریتون‌های مکشوفه از یک گور باستانی در محوطهٔ ولیران در دماوند هستند، سه عدد به شکل بز و یک عدد به صورت کفش که در نوع خود بسیار هنرمندانه ساخته شده‌اند^۲ از حفاری‌های گرمی در آذربایجان نیز ریتون‌هایی در اندام حیوانات اهلی از قبیل گاو میش، گوزن، آهو، شتر، اسب، قوچ، قاطر و بز کوهی به دست آمده است.^۳ که در این پژوهش ۵ نمونه از آنها معرفی شده‌اند. ۱۱ محوطه از ۲۲ محوطه‌ای که ریتون‌های دوره اشکانی از آنجا بدست آمده است در ایران و در مرکز حکومت اشکانی واقع شده‌اند که هشت منطقهٔ آن (چوچیران، تپه کوهان، دیلمان، رشی، قومس، گرمی، ولیران و یاریم تپه) در نیمهٔ شمالی کشور واقع شده‌اند و فقط سه عدد از آنها از جنوب غربی ایران کشف شده‌اند (شوش، مسجد سلیمان و تل تخت). در قلمرو غربی اشکانی در بین‌النهرین و سوریه نمونه‌های متعددی از این نوع ظروف با اشکال متنوع کشف شده‌اند.

۵- ریتون‌های اشکانی:

قدیمی‌ترین ظرف به شکل ریتون که تاکنون از طریق کاوش‌های باستان‌شناسی در فلات ایران دیده شده، ریتون پیکره ایی شکلی است که از سیلک III، لایه هفتم بدست آمده است. در این ریتون، برای خالی کردن مایع درون ظرف منفذی را در زیر سر حیوان بوجود آورده‌اند.^۴ با نگاهی به فرم ریتون‌هایی که در سرزمین ایران رواج داشته درمی‌یابیم که فرم ریتون‌ها حداقل تا پایان هزاره دوم از یک یا دو شکل خاص (به شکل حیوان یا کوزه ریتون) پیروی می‌کرده است. گاهی نیز ذهن خلاق هنرمند باعث شکل‌گیری فرم‌هایی از ریتون به شکل متفرقه می‌شد ولی از پایان هزارهٔ دوم علاوه بر شیوه‌هایی که در گذشته به آن عمل می‌شد هنرمندان توانستند ریتون‌هایی را در اشکال دیگری نیز بیافرینند. در دوران هخامنشی که هنر جنبه‌های درباری به خود می‌گیرد اوج هنر ریتون‌سازی را می‌توان در یک گروه ریتون‌هایی که ساغر با زاویهٔ بر روی بدن حیوان قرار می‌گیرد، مشاهده نمود. در دورهٔ اشکانی شیوهٔ ریتون‌سازی در فرم تقریباً مشابه آن چیزی است که تا این دوره در سرزمین ایران به آن عمل می‌شده ولی می‌توان در کنار آن تأثیر هنر

۱. هرمان، تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان، ص ۴۴.

۲. نعمتی، پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران بر اساس ریتون‌های مکشوفه از محوطهٔ تاریخی ولیران دماوند، ص ۲۸.

۳. کامبخش فرد، گور خمره‌های اشکانی، ص ۳۹۳.

۴. گیرشمن، هنر ایران در دوران پارتی و ساسانی، ص ۱۵۷.

یونانی را در فرم و تزیینات روی ظروف تشخیص داد. در مجموع ریتون‌های اشکانی را از لحاظ فرم آنها می‌توان در پنج گروه دسته‌بندی کرد:

انتقال هنر ریتون‌سازی هخامنشی به اشکانی را در بهترین شکل آن می‌توان در ریتون‌های شاخی شکل این دوره مشاهده کرد. هرچند منشأ و سرچشمه این گونه از ریتون و استفاده از شاخ آشامیدنی را باید در هنر بیابان‌گردان اورآسیایی جستجو کرد.^۱ به نظر می‌رسد این نوع بیشتر متعلق به جامعه گله‌داران و جنگاوران و شکارچیان بوده‌است تا جامعه کشاورزان و تولیدکننده باشند.^۲ ولی اولین نمونه ریتونهای شاخی در فلات ایران از کلاردشت بدست آمده‌است؛ که می‌توان تداوم فرهنگ و سنت از دوره آهن تا دوره هخامنشی را مشاهده کرد. در دوران اشکانی نیز این هنر تداوم یافت.^۳ این گونه از ریتون‌ها فاقد پایه جهت ایستایی ظرف بوده و یکی از متداولترین اشکال ریتون در دوره اشکانی هستند.

یکی دیگر از فرم‌های رایج ریتون دوره اشکانی، کوزه ریتون‌ها هستند که گرچه ادامه سنت ریتون‌سازی ایرانیان است (ریتون ۷) اما ویژگی‌های تازه‌ای بر آن افزوده شده‌است. از ۱۴ عدد کوزه ریتون معرفی شده در این پژوهش، شش عدد از آنها از داخل ایران و هشت عدد از آنها خارج از مرزهای سیاسی ایران کنونی یافت شده‌اند. (ریتون‌های ۱، ۳، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۶ و ۲۱) یکی از ویژگی‌های ریتون پارتی، ابعاد آنهاست که معمولاً دارای ابعاد بزرگ هستند.^۴ تعدادی از این نوع ظروف از جنس سفال ساخته شده‌است که متعلق به این دوره بودند که طی حفاری‌ها به دست آمده‌است.^۵

یکی دیگر از اشکال ریتون‌های دوره اشکانی به شکل کفش (چکمه) است که یک نمونه از این فرم از محوطه تاریخی ولیران به دست آمده‌است (ریتون ۲۴) که قسمت جام آن به شکل شاخی و علاوه بر دهانه ورودی دارای یک منفذ در جلوی کفش جهت خروج مایع درون ظرف است. به غیر از ریتون کفشی شکل ولیران، هیچگونه نمونه‌ای از این فرم ریتون در دوره اشکانی مشاهده نشده‌است و تنها از نظر فرم و تکنیک، این ریتون با ریتون‌های مکشوفه از حسنلو و نور مازندران و منطقه رودبار (کلوزر، عمارلو، پیرکوه و قلعه کوتی دیلمان) قابل مقایسه است و البته از نظر تاریخی متفاوتند با این تفاوت که در هیچ‌کدام از این ریتون‌ها منفذ خروجی مایع وجود ندارد؛ ولی در ریتون کفش ولیران منفذ خروجی مایع در

۱. تالیوت رایس، سکاها، ص ۱۶۸.

۲. توحیدی، بررسی‌های هنری و کاربردی ظروفی به نام ریتون (ساغر) در هنر ایران، ص ۴۱.

۳. محمدی فر، باستان‌شناسی و هنر اشکانی، ص ۲۵۰.

۴. هوتن، ریتون‌های ایرانی، ص ۱۶۹.

5. Haerinck, Twinspouted vessels and their distribution in the near east from the achamenian to the sasanian period. .p 44.

جلوی کفش قرار گرفته‌است و احتمالاً در ساخت ریتون ولیران شکل ظاهری آن ظرف‌ها (ظرف به شکل کفش) مدنظر بوده‌است.^۱

در اواخر دوره اشکانی ساغر سفالی معروف به ریتون که متشکل از کوزه‌ها یا آبخوریهای دسته‌دار است دیده می‌شود که به طرز زیبا و ماهرانه‌ایی لوله آنها به شکل سر حیواناتی نظیر قوچ، شتر، بز و گاو درآمده و مجموعه آن در حفاریات علمی منطقه گرمی قابل توجه است.^۲

هنرمندان دوره اشکانی نیز مانند هنرمندان دوره‌های پیش از خود، ریتون‌های دیگری را می‌ساختند که نمی‌توان آنها را در هیچ‌یک از گروه‌ها بالا قرار داد. این ریتون‌ها علاوه بر اینکه در آن از اشکال حیوانی استفاده شده‌اند، علاوه بر دهانه ورودی جهت ورود مایع به درون ظرف دارای سوراخی جهت خروج مایع درون ظرف می‌باشند. ریتون ۲ و ۳۰ در هیچ‌یک از گروه‌های بالا قرار نمی‌گیرند. ریتون ۲ فاقد سوراخ جهت خروج مایع است ولی به خاطر شکل آن، در ردیف ریتون‌ها قرار گرفته‌است. در دوره اشکانی نیز نقش شاخ روی کوزه ریتون‌ها و نقش مایه‌های گیاهی روی بدنه جام و بخش قدامی ریتون‌ها دلالت بر این قضیه دارد که هنوز می‌توان تداوم آیینی بودن این گونه از ظروف را مشاهده کرد. ریتون‌های عاجی نسا به علت سنگینی‌شان احتمالاً فقط در آیین‌ها یا موقعیت‌های تشریفاتی استفاده می‌کردند.^۳ در ضمن باید توجه داشت که بیشتر ریتون‌های این دوره از درون گورها یافت شده‌اند، بنابراین می‌توان گفت که این ریتون‌ها احتمالاً کاربرد آیینی نیز داشته‌اند.

۶-تزیینات ریتون‌ها:

در بین ریتون‌های اشکانی، ریتون‌های عاجی‌شکل دارای بیشترین تزیینات هستند. این تزیینات در همه جای ظرف دیده می‌شوند. اغلب افریزهای تزیینی گرد دهانه ساغر‌ها تعبیه می‌شود. این افریزها با برجستگی اندک و به سبکی شدیداً کلاسیک نقر شده‌اند چنانچه در بخش فوقانی ریتون شماره ۲۸ افسانه یونانی را به تصویر کشیده یا خدایان المپ را نشان می‌دهد (تصویر ۳). اما تفاوت آنها با قانون کلاسیک آنقدر هست که ثابت کند در خود کشور پارت ساخته شده‌اند و وارداتی از غرب نیستند.^۴

۱. نعمتی، پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران بر اساس ریتون‌های مکشوفه از محوطه تاریخی ولیران دماوند، ص ۲۹۱.

۲. کامبخش فرد، گور خمره‌های اشکانی، ص ۳۹۳.

۳. ویسهوفر، ایران باستان، ص ۱۶۴.

۴. هرمان، تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان، ص ۴۴.

آثار را می‌توان همزمان، هم به عنوان یونانی و هم به عنوان ایرانی در نظر گرفت.^۱ تزیینات در ریتون‌های فلزی بیشتر شامل نقش مایه‌های گیاهی است. در دوره هخامنشی نماد گل نیلوفر و نخل به عنوان یک طرح تزیینی در روی بدنه ریتون‌های این دوره استفاده می‌شده و در واقع، آرایه روی تکوک‌های شاخی شکل شناخته شده هخامنشی قویا نشان می‌دهد که این ظروف هنوز ملازمت آیینی نزدیک داشته است.^۲ ولی در دوره اشکانی نقش گل نیلوفر آبی و نخل تبدیل به شاخ و برگ انگور و برگ‌های کنگر می‌شود. (تصویر ۶ و ۵) صورت بندی آن عموماً به بلخ (باکتریا) نسبت داده شده است و این یکی از منابع اصلی طراحان ساسانی بود که آن را برای آبدگانی که دیری و امدا ر آنان بودند، به میراث نهادند. در این جا به روشنی تأثیر آرایه‌های هلنی با این باور که تزیین مستلزم به کار بردن جزئیات است، دیده می‌شود.^۳ برگ‌های کنگر نیز موجود بر بخش زیرین شیپور، مشخصه‌ای است که بر ریتون سرامیکی یونانی، در ابتدای قرن چهارم پیش از میلاد دیده می‌شود.^۴

۷- جنس ریتون‌ها:

ریتون‌های دوره اشکانی را از لحاظ جنس می‌توان در ۳ گروه مجزا سفال، فلز (نقره و مفرغ) و عاج مورد بررسی قرار داد. از مجموع ۳۷ عدد ریتون‌های موجود در کاتالوگ تحقیق حاضر که به دوره اشکانی منتسب شده‌اند، ۲۶ عدد از لحاظ جنس با بیشترین تعداد در ردیف ریتون‌های سفالی، ۷ ریتون از جنس فلز، ۳ عدد از جنس عاج و ۱ ریتون از جنس مفرغ هستند. قدیمی‌ترین ریتون‌ها از جنس سفال هستند که تا دوره اشکانی نیز تولید و استفاده از آن متداول بودند. این گونه از ریتون‌ها در ۴ فرم ریتون پیکره ایی شکل، ریتون شاخی شکل، کوزه ریتون‌ها و ریتون به شکل کفش مشاهده می‌شوند. ریتون از جنس سفال متنوع‌ترین گروه را از لحاظ فرم به خود اختصاص داده‌است. ریتون به شکل شاخ در جنس‌های دیگر نیز مشاهده می‌شوند ولی ریتون به فرم پیکره ایی شکل، کوزه - ریتون‌ها و ریتون به فرم کفش اختصاصاً از جنس سفال هستند و از جنس دیگری مشاهده نشده‌اند.

۱. زابیل، هفت هزار سال هنر ایران، ص ۲۶۵.

۲. کسن، فلزکاری هخامنشی، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، ص ۴۷۱.

۳. پوپ، اکرم، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، ص ۳۱۲۲.

۴. گانتز، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ص ۱۲۹.

ریتون‌های شاخی شکل در دوران جدیدتر (هخامنشی) علاوه بر سفال از جنس زرین، سیمین، سنگ‌های معدنی^۱ و حتی یک نمونه از جنس شیشه^۲ نیز اضافه شد. در دوره اشکانی نیز ساخت ریتون‌های فلزی در ادامه و تداوم هنر ریتون‌سازی دوره‌های قبل از خود و به خصوص دوره هخامنشی است. ریتون‌های فلزی در دوره اشکانی را می‌توان در دو گروه ریتون از جنس نقره و ریتون از جنس مفرغ مورد بررسی قرار داد و ریتون زرین که در هنر تجملاتی هخامنشی بسیار متداول می‌باشد در دوره اشکانی تا کنون دیده نشده است. ریتون‌های نقره ایی ارایه شده در کاتالوگ از لحاظ فرم در گروه ریتون‌های شاخی شکل هستند. نقاطی از سطح ظرف به وسیله طلا کاری تزئین شده‌اند. ریتون به دست آمده از تاکسیلا مفرغی است و از لحاظ فرم به شکل متفرقه ساخته شده است. ریتون از جنس مفرغ قبل از دوره اشکانی در ریتون‌های حسنلو دیده می‌شود.^۳

۳ ریتون از جنس عاج در کاتالوگ به شماره‌های ۲۷، ۲۸، و ۲۹ معرفی شده است. این ریتون‌ها همگی به شکل شاخ هستند و از لحاظ ساختار از اتصال حداقل سه قطعه یا قطعه‌های مختلف بیشتری از عاج فیل در کنار یکدیگر ساخته شده‌اند؛ و بعضی از قطعات مانند شاخها، پاها، بالها و در بعضی مواقع سر حیوان هم جداگانه ساخته شده و بعداً اضافه گشته است. ریتون از جنس عاج از معبد جیحون واقع در محوطه تخت سنگین در آسیای مرکزی پیدا شده است. قدمت این ظرف به قرن ۴ یا ۵ پیش از میلاد برمی‌گردد.^۴

۸- گونه‌شناسی ریتون‌های اشکانی:

از لحاظ گونه‌شناسی، در ساخت ریتون‌های اشکانی علاوه بر استفاده از حیوانات و موجودات ترکیبی، انسان نیز به کار رفته است که تحت تأثیر دو جریان عمده قرار داشتند یکی به کار گرفتن فرم‌های حیوانی که از ابتدا در فلات ایران معمول بوده است و عامل دیگر تحت تأثیر هنر هلنی صورت گرفته است. تأثیر هنر هلنی را در برخی موارد نیز در فرم‌های حیوانی و موجوداتی که با توجه به جریان نخست ساخته شده‌اند، می‌توان مشاهده نمود. در تعدادی از این ظروف، جانور با حالت واقع‌گرایانه‌تر ساخته شده است

۱. کخ، از زبان داریوش، ص ۲۱۲.

۲. سامی، گزارش‌های خاک برداری و کاوش‌های سال‌های ۱۳۳۰، ۱۳۲۹ پاسارگاد، گزارش‌های باستان‌شناسی، ص ۲۵۱.

۳. پرادا، هنر ایران باستان، ص ۱۶۴.

۴. گانتز، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ص ۳۳.

که تأثیر هنر هلنی را می‌توان در پنجه‌ها، عضلات و حالت چهره جانور که به حالت جانداران واقعی نزدیک‌تر شده و هنرمند بیشتر به جزئیات پرداخته‌است، مشاهده نمود.^۱ گاهی نیز هنرمند دست به ساخت حیوانات تخیلی و غیر واقعی می‌زد و در نتیجه در برخی از ریتون‌ها از ترکیب دو حیوان یا یک انسان و یک حیوان استفاده شده‌است. در مجموع ریتون‌های دوره اشکانی را از لحاظ گونه‌شناسی می‌توان در سه دسته حیوانات (اسب، بزکوهی، سیاه‌گوش، شیر، قاطر، اسب، گوزن و آهو) موجودات تخیلی (گاومرد، گریفون و سانتور) و انسان بررسی کرد:

ریتون شاخی شکل منتهی به پیکره اسب در سه عدد از ریتون‌های مورد پژوهش به کار رفته‌است. ریتون دوراروپوس با پاهای خم شده رو به عقب و حالت واقع‌گرایانه آن بسیار شبیه به ریتون ۳۳ مکشوفه از گیلان می‌باشد. تزئینات در ریتون دوراروپوس (ریتون ۳۱) با طرح پیچک و ریتون گیلان با تزئینات برگهای کنگر با طرح درخت راج بیشتر تحت تأثیر هنر هلنی هستند. ریتون مکشوفه از مسجد سلیمان (ریتون ۲۰) از جنس سفال با پاهای جمع شده به زیر بدن و سر و گوش‌های کوچک عمده شباهتی به دو ریتون دیگر ندارد. تزئینات روی ریتون نقاشی قرمز بر روی سطح فاقد پوشش گلی انجام گرفته‌است که در دوره اشکانی، این روش تزئین رو به زوال و انحطاط رفته‌است.^۲ علاوه بر اسب، حیوان در ترکیب قاطر در ریتون‌سازی به کار رفته‌است (ریتون ۴) هر چند به جزئیات سر و اعضای بدن پرداخته نشده، ولی می‌توان نوع حیوان را تشخیص داد. نقش جانوران شاخدار، از همان آغاز موضوع معمول هنر ایرانی بود.^۳ در دوره اشکانی این حیوان در انتهای ریتون‌های شاخی شکل (سه نمونه از ولیران، از کوهان و دیلمان هر کدام یک نمونه) به کار رفته‌اند. همگی به جز ریتون دیلمان که فلزی می‌باشد، از جنس سفال می‌باشند؛ و در برخی از موارد بر روی آثار فقط به نمایش شاخ بز پرداخته شد به این صورت که دایره‌ای بزرگ طرح می‌نمودند بر روی تعدادی از کوزه ریتون‌ها شاخ بز به عنوان تزئین استفاده شده‌است. این حیوان در بخش قدامی پنج ریتون مشاهده می‌شود. گونه‌شناسی ریتون‌های به شکل بز ولیران از دو نژاد تشکیل شده‌است (البته بیشتر می‌توان آنها مرال یکی از خانواده بزها که ویژگی آنها شاخهای دراز و متمایل به عقب است، برشمرد) بز با صورت کشیده مثلی با ریش کوتاه و چشمان گرد برجسته با طوقی بر گردن ریتون ۲۲ بیشتر به ریتون تپه کوهان ریتون ۹ شباهت دارد، در ریتون ۲۳ و ریتون ۲۵ صورت حیوان کاملاً پهن با ریش آویزان در حالیکه منقوش نیز هستند کاملاً با دو ریتون ۹ و ۲۱ متفاوت است.

۱. پوپ، اکرم، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، ص ۳۱۲۲.

۲. هرینک، سفال اشکانی، ص ۴۰.

۳. پوپ، شاهکارهای هنر ایران، پرویز ناتل خانلری، ص ۳۷.

ریتون مکشوفه از دیلمان (ریتون ۳۲) به هیچ‌کدام از دو دسته چه از لحاظ نژاد و چه حالت حیوان شباهت ندارد.

قوچ از حیوانات ظاهر شده در ریتون‌های اشکانی می‌توان به قوچ اشاره کرد که نقش آن وابسته به زایش و باروری در خاورمیانه، یونان و مصر مورد پرستش بود.^۱ ریتون سفالی به شکل قوچ شاخ‌های پیچ خورده در هنر ریتون‌سازی املش^۲ و مارلیک^۳ نیز متداول بوده است. شاخ قوچ نماد آفرینش، شعاع نور، جنگ و خشونت است.^۴ ریتون ۱۸ مکشوفه از گرمی قوچی به شکل مجوف که هنرمند از بعضی از اعضا و جوارح آن چشم پوشی شده است. در هنر قبل از اشکانی این حیوان در بخش قدیمی ریتون‌های هخامنشی دیده می‌شود. حیوان شاخ‌دار دیگری که در ریتون‌سازی اشکانی مورد استفاده قرار گرفته گوزن است.

حیوانات چالاک، قدرنمند و تیزبین نیز مورد توجه هنرمندان ریتون‌ساز اشکانی بوده است که از این میان می‌توان به سیاه‌گوش اشاره کرد. این «گره کوهی تیز چشم» که می‌تواند اشیاء را از پشت یک دیوار سنگی ببیند و نماد مراقبت، به ویژه بر روی اشیای مربوط به اشراف بود. سابقاً یکی از حیواناتی بود که با دیونوسوس (باکوس) مربوط دانسته می‌شد.^۵ این حیوان در ریتون‌های ۳۴ و ۳۶ که به هنر دوره هلنستیک و رومی شباهت دارد؛ همان‌طور که قبلاً ذکر شد به‌طور حتم با آیین‌های مذهبی دیونیزوسی، مرتبط می‌باشد. گوش‌های نوک تیز آنها، بیشتر به عنوان نمادی از خاور نزدیک مطرح است.^۶ در قسمت قدیمی ریتون شماره ۳۵ تم تته جلویی شیری متصل گشته است و پشت پاها و دم بر روی تته شیپور به سمت بالا امتداد پیدا کرده‌اند. تزیین و شکل ظاهری ای ریتون به خاطر امتداد بدن جانور به سمت داخل شیپور، یادآور نوعی ارتباط بین این شیء و نمونه‌های هخامنشی و یونانی، در خلال سده‌های ۵-۳ پیش از میلاد است.^۷

در سراسر خاور نزدیک باستانی و سرزمین‌های اطراف مدیترانه، گاو جانوری بود که به آن احترام گذاشته می‌شد. ریتون ۱۲ مکشوفه از رشی (گیلان) از نوع ریتون به شکل حیوان و از جنس سفال می‌باشد.

۱. هال، فرهنگ نگاره ایی نمادها در شرق و غرب، ص ۷۹.

۲. کامبخش فرد، گور خمره‌های اشکانی، ص ۲۸۲.

۳. توحیدی، بررسی‌های هنری و کاربردی ظروفی به نام ریتون (ساغر) در هنر ایران، ص ۳۲.

۴. کوه نور، هنرهای سنتی ایران، جایگاه نقوش نمادین یا سمبولیک در هنرهای سنتی، ص ۱۷۴.

۵. هال، فرهنگ نگاره ایی نمادها در شرق و غرب، ص ۵۴.

۶. گاتر، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ص ۱۲۴.

۷. همان، ۱۲۹.

ریتون در ترکیب گاو (ورزاو) با پوزه نمادین از مارلیک^۱ و املش یافت شده است. ریتون رشی از ظرافت کمتری نسبت به نمونه‌های مارلیک و املش برخوردار است و گونه‌شناسی آنها نیز از دو نژاد تشکیل شده است. ریتون شماره ۳۷ از جنس نقره و از نوع ریتون‌های شاخی شکل است. این ریتون در میان ریتون‌های شیپوری مربوط به دوره اشکانی که بخش قدیمی آنها به شکل گاو است، از جمله نخستین نمونه‌ها محسوب می‌گردد.^۲ ریتون در ترکیب شتر (ریتون ۱۰) و آهو به عنوان نمادی از اندام زیبا، خوراک لذیذ، ظرافت و وقار آمده است. فقط در انتهای ریتون ۲ مکشوفه از بابل دیده می‌شود. گاوهای شبیه انسان در میان چهار پایان افسانه‌ای هنر حجاری «پیش عیلامی» در اوایل هزاره سوم پیش از میلاد در جنوب غربی ایران خودنمایی می‌کند^۳ گاو- مرد همچنین به صورت سر انسان و بدن گاو بالدار (اسفنکس) در هنر دوره هخامنشیان در حجاری‌های تخت جمشید دیده می‌شود ولی تاکنون نمونه‌ای در ریتون‌های قبل از دوره اشکانی دیده نمی‌شود. قسمت قدیمی ریتون ۲۸ پیکرک قسمت قدیمی یک گاو مرد، در حالیکه به مقابل می‌نگرد، است. تصویر این جانور افسانه‌ای بر سکه‌های اردوان چهارم، از همان نوعی که بر ریتون‌های نسا وجود دارد، به چشم می‌خورد. موضوع گاو- مرد با گوپت شاه در افسانه مرتبط است. گریفون جانور اسطوره‌ای با بدن شیر و بالهای عقاب که نقش این موجود در آثار خاور نزدیک وجود دارد^۴ و بر روی آثار تمدن‌های هیتی، آشوری، هخامنشی تا دوره ساسانی دیده شده ولی در اسطوره‌های یونانی نقش چندانی ندارد. گریفون در هنر قبل از اشکانیان بر روی ریتون‌های هخامنشی به کار رفته است. از جمله یکی از ریتون‌ها که در گالری بیلر در ترکیه است. این موجود بر بخش قدیمی ریتون ۲۹ دیده می‌شود. در اینجا گریفون همانند مغ، عملکردی روحانی دارد؛ به عنوان مثال این موجود این موجود عاملی است برای دفع اهریمن و بدی‌ها که شاید با کاربرد آیینی ریتون و نوشیدن شراب مرتبط باشد. علاوه بر آن تصاویر گریفون زینت بخش لباسهای پادشاه اشکانی (ارد اول و فرهاد چهارم) و بر سکه‌های فرهاد چهارم دیده می‌شود.^۵ این جانور به تنهایی با بیست نمونه مورد متداول‌ترین پیکرک بخش قدیمی بر روی ریتون‌های نسا می‌باشد و غیر از ریتون‌های نسا بر روی ریتون دیگری از دوره اشکانی تا کنون به کار نرفته است. سانتورها در واقع گونه‌ای هیولای سنگدل و وحشی به

۱. کامبخش فرد، گور خمره‌های اشکانی، ص ۲۸۲.

۲. گانتز، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ص ۱۲۴.

۳. بلک، فرهنگنامه خدایان، دیوان و نمادهای بین النهرین باستان، ص ۸۵.

۴. دیکسون کندی، دانشنامه اساطیر یونان و روم، ص ۳۲۷.

۵. پوگانچنکوا، هنر کوشان در تازیخ تمدنهای آسیای مرکزی، ص ۱۷۱.

حساب می‌آیند که به واسطه نبردی عظیم با لاپیت‌ها (ساکنان شمال یونان) به شهرت رسیدند.^۱ در میان ظرف منسوب به دوره اشکانی، ریتون ۳۰ به شکل ترکیبی نیمه انسان و نیمه حیوان است. بالاتنه و بازوان این موجود به شکل انسان و سایر اعضای بدن آن به شکل اسب می‌باشد، یعنی روی چهارپا راه می‌رود. این موجود به شکل سانتور احتمالاً متأثر از هنر هلنی است. صورت این موجود از سبک و قوانین یونانی فاصله گرفته و با عناصر هنر شرقی و ایرانی درآمیخته است. از دیگر عناصر هنر ایرانی، بز کوهی با شاخ‌های دراز است که در دستان این موجود خودنمایی می‌کند.

در بعضی مواقع ظروف از حیوانات به شکل جام‌هایی با نمادی از حیوانات که مظهر قدرت و شجاعت یا سمبل‌های هنری بوده‌اند تغییر شکل داد و به این ترتیب ساختن ریتون‌هایی به شکل پیکره انسان در بین هنرمندان متداول شد.^۲ در میان ریتون‌های اشکانی پیکرکی زنی عریان که آمفورایی در دستان خود دارد از انتهای ریتون ۲۷ سر برآورده است. این پیکرک از لحاظ ظاهری حالت متینی که به خود گرفته آفرودیت است یا حداقل یک نمونه بومی از این الهه است که مربوط به اوایل دوره اشکانی است. این زن از داخل حلقه برگ‌های کنگر منقوش بر ریتون، رشد کرده است. این طرح با موضوعی از عصر کلاسیک به نام «آفرودیت در گل» که بسیار معروف می‌باشد، شباهت دارد. کفش نیز که احتمالاً به تقلید از پای انسان ساخته شده است.^۳ ریتون ۲۴ مربوط به یک لنگه کفش ساق کوتاه با یک زبانه در رو و دو بند کناری و زیره تخت است و در قسمت ساق پا با یک برجستگی از پا نشان داده شده و پا در داخل آن قرار گرفته، و سوراخ ریتون در نوک کفش تعبیه شده است.^۴ احتمالاً این فرم از کفش، یکی از شیوه رایج در کفش‌های معمول آن عصر می‌باشد که در روی ریتون‌ها به وضوح نشان داده شده است.

نتیجه:

ریتون‌سازی در دوره اشکانی مانند دوره هخامنشی، هنری دولتی و رسمی نبود و در برخی از مواقع به هنری محلی خاص یک منطقه که جدا از جریان‌های رسمی بوده، تبدیل می‌شده است این موضوع در فرم ریتون‌ها و ارایه تزیینات به‌طور محسوسی قابل مشاهده است. با وجود برخی از عوامل، ریتون‌سازی

۱. صباح، اساطیر یونان و روم، ص ۳۲.

۲. توحیدی، فن و هنر سفالگری، ص ۲۴.

۳. سرفراز، فیروزمندی، باستان‌شناسی و هنر دوران تاریخی ماد، هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ص ۹۶.

۴. نعمتی، پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران بر اساس ریتون‌های مکشوفه از محوطه تاریخی ولیران دماوند، ص ۲۸۸.

دوران اشکانی در ادامه ریتون‌سازی دوره‌های پیش از خود، به خصوص هخامنشیان است. هرچند ریتون‌های اشکانی در شکل، جنس، فرم و تزئینات شباهت‌های خیلی نزدیکی با ریتون‌های هخامنشی ندارد ولی می‌توان تأثیرات هنر هخامنشی را در برخی از ریتون‌های اشکانی مشاهده کرد. ریتون‌های این دوره در ۵ فرم مجزا و در ۳ جنس مشاهده شده‌اند که با وجود اینکه نسبت به ریتون‌های دوره‌های پیشین دارای ابعاد و اندازه بزرگتری هستند ولی می‌توان جنبه‌های آیینی را در آنها مشاهده کرد. از عوامل دخیل در هنر اشکانی، اشکال هنر یونانی است و می‌توان تأثیر هنر یونانی را در یک مرز بندی عقیدتی در تزئینات برخی از ریتون‌ها به ویژه در اوایل این دوران و بخصوص در ریتون‌های عاجی نسا مشاهده نمود ولی در دو قرن اول میلادی این مرز بندی کم رنگ تر شده و بسیاری از اشکال فرهنگی یونانی جذب در فرهنگ پارسی می‌شود.

منابع و مأخذ:

- بلک، جرمی و آنتونی گرین. *فرهنگ‌نامه خدایان، دیوان و نمادهای بین‌النهرین باستان*. ترجمهٔ پیمان متین، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۳.
- بوکهارت، تیتوس. *رمزپردازی (مجموعه مقالات تحقیقی)*. ترجمهٔ جلال ستاری، تهران، انتشارات سروش، ۱۳۷۰.
- پرادا، ادیت. *هنر ایران باستان*. ترجمه یوسف مجیدزاده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۳.
- پوپ، آرتور ایهام. *شاهکارهای هنر ایران*. ترجمهٔ پرویز نائل خانلری. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴.
- پوپ، آرتور، اکرمین. *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز (جلد ۶)*، زیر نظر آرتور ایهام پوپ، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۷.
- پوگانچکوا، ماسون. *هنر کوشان در تاریخ تمدنهای آسیای مرکزی*، ترجمه صادق ملک شه‌میرزادی، جلد دوم، تهران، وزارت امور خارجه، ۱۳۷۶.
- تالبوت رایس، تامارا. *سکاهها*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران، انتشارات یزدان، ۱۳۷۰.
- توحیدی، فائق. «بررسی‌های هنری و کاربردی ظروفی به نام ریتون (ساغر) در هنر ایران»، *مجله موزه‌ها*، شماره ۲۰، پاییز و زمستان ۱۳۷۷.
- توحیدی، فائق. *فن و هنر سفالگری*، تهران، سمت، ۱۳۸۵.
- جابر، گروتروود. *سمبل‌ها، کتاب اول جانوران*. ترجمهٔ رضا بقاپور، تهران، انتشارات جهان، ۱۳۷۰.
- حاتم، غلامعلی. «نقش و نماد در سفالینه‌های کهن ایران». *فصلنامهٔ هنر*، شماره ۳۲، ۱۳۷۸.

- حاکمی، علی و محمود راد. گنج تپه و تپه‌های اطراف خورویین و آجین و دوجین، از گزارش‌های باستان‌شناسی، جلد ۱، تهران، اداره کل باستان‌شناسی، ۱۳۲۹.
- دادور، ابوالقاسم و بیتا مصباح. «تأثیر دو فرهنگ هنر هلنی و ایرانی در شکل و تزینات ریتون‌های اشکانی»، فصلنامه باغ نظر، دوره ۹، شماره ۲۱، ۱۳۹۱.
- دیکسون کندی، مایک. دانشنامه اساطیر یونان و روم. ترجمه رقیه بهزادی، تهران: طهوری، ۱۳۸۵.
- ریاضی، محمدرضا. فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران. تهران: چاپخانه دانشگاه الزهرا (س)، ۱۳۷۵.
- زاپیل، ویلفرد. هفت هزار سال هنر ایران. تهران، موزه ملی ایران، ۱۳۸۰.
- سامی، علی. گزارش‌های خاک برداری و کاوش‌های سال‌های ۱۳۳۰، ۱۳۲۹ پاسارگاد، گزارش‌های باستان‌شناسی. جلد اول، شیراز: بنگاه علمی تخت جمشید، ۱۳۳۰.
- سرفراز، علی اکبر و بهمن فیروزمندی. باستان‌شناسی و هنر دوران تاریخی ماد، هخامنشی، اشکانی، ساسانی. تهران: انتشارات مارلیک، ۱۳۸۳.
- شوالیه، ژان و آلن گریبان. فرهنگ نمادها. ترجمه سودابه فاضلی، تهران: انتشارات جیحون، ۱۳۷۸.
- صباح، هلن. اساطیر یونان و روم. ترجمه بنفشه حجتی سعیدی، رشت: فرهنگ ایلیا، ۱۳۸۷.
- صحراپیما، ندا. بررسی و گونه‌شناسی ریتون در جامعه عصر اشکانی با توجه به کشفیات باستان‌شناسی، ۱۳۸۴.
- کالج، مالکوم. اشکانیان (پارتیان). ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: انتشارات هیرمند، ۱۳۸۸.
- کامبخش فرد، سیف‌الله. گور خمره‌های اشکانی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷.
- کاوندیش، ریچارد. اسطوره‌شناسی - داتره المعارف مصور اساطیر و ادیان مشهور جهان، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: نشر علم، ۱۳۸۷.
- کخ، هاید ماری. از زبان داریوش، ترجمه پرویز رجبی، تهران: نشر کارنگ، ۱۳۸۵.
- کسن، استانلی. فلزکاری هخامنشی، سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز (جلد اول)، زیر نظر آرتور اپهام پوپ، تهران: انتشارت علمی و فرهنگی، ۱۳۸۷.
- کوه نور، اسفندیار. هنرهای سنتی ایران، جایگاه نقوش نمادین یا سمبولیک در هنرهای سنتی. تهران: نور حکمت، ۱۳۸۴.

- گاتر، سی و پل جت. *فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی*، ترجمه شهرام حیدریان، تهران: گنجینه هنر، ۱۳۸۳.
- گوتشمید، آلفرد فن. *تاریخ ایران*، ترجمه کیکلوس جهاننیده، تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۶.
- گیرشمن، رومن. *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه محمد معین، تهران، ۱۳۸۵.
- گیرشمن، رومن. *هنر ایران در دوران پارسی و ساسانی*، ترجمه بهرام فره وشی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۰.
- گیرشمن، رومن. *هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی*، ترجمه عیسی بهنام، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۱.
- لیک، گوتدولین. *فرهنگ اساطیر شرق باستان*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: انتشارات طهوری، ۱۳۸۵.
- ماسون، پوگانگوا. *ریتون اشکانی نسا*، ترجمه حیدرآبادیان، تهران: انتشارات ماکان، ۱۳۸۳.
- محمدی فر، یعقوب. *باستان شناسی و هنر اشکانی*، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۷.
- نعمتی، محمدرضا و رضا صدرایی. «پژوهشی در فرهنگ و هنر دوره اشکانی در فلات مرکزی ایران بر اساس ریتون‌های مکشوفه از محوطه تاریخی ولیران دماوند»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*: شماره ۴-۱۸۶، دوره ۵۹، تابستان ۱۳۸۷.
- وانر، رکس. *دانشنامه اساطیر جهان*، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران: انتشارات اسطوره، ۱۳۸۶.
- ویسهوفر، یوزف. *ایران باستان*، ترجمه مرتضی ناقب فر، تهران: ققنوس، ۱۳۷۷.
- هال، جیمز. *فرهنگ نگاره‌ای نمادها در شرق و غرب*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۰.
- هرمان، جورجینا. *تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان*، ترجمه مهرداد وحدتی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳.
- هرینگ، ارنی. *سفال اشکانی*، ترجمه حمیده چوبک، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۶.
- هوتن، امید. «ریتون‌های ایرانی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، *دانشگاه آزاد اسلامی*، ۱۳۷۶.
- هوتن، امید. «کاربری دیگری برای برخی از ریتون‌های شاخی شکل»، *مجله باستان شناسی و تاریخ*، شماره ۲۵، پاییز و زمستان ۱۳۷۷.
- Curtis, John. Nigel Tallis, 2005, *Forgotten Empire The world of Ancient Persia*, The British Museum Press.
- Ghirshman, Roman, 1971, *Terasse sacree de Masjid – Soliman (Iran)*, Acta Academiae. Scientiarum Hungaricae. XIX.

- Haerinck, Erny, 1980, *Twinspouted vessels and their distribution in the near east from the achamenian to the sasanian period*, Iran, volum XVIII.
- Natinal Museum of History and Ethnography of Turkmenistan.
- Palais, Petit. 1962, *Sept Mille and D'art En Iran*, Paris.
- Stronach, David. 1964, *Excavation at Pasargadae*. second preliminary report, Iran, volum II.
- *Ten thousand years of Iranian Civilization*, European Capital of Culture.
- Pierre, Jean. 1973, *L'art ancien de humaniye* "les editions nagel", Geneve.

پیوست:

تصویر ۱: بُرکردن جام از مایع درون ریتون؛ سده چهارم ق.م.^۱

تصویر ۲: ریتون اشکانی مربوط به قرن اول میلادی.^۱

۱. گانتز، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ص ۱۰۶.

تصویر ۳: صحنه داستانی بر ریتون عاجی نسا.^۲

تصویر ۴: ریتون شاخی شکل منتهی به سر بز، کلاردشت.^۳

۱. موزه لندن، شماره ۲۵۹۸.

۲. همان.

۳. موزه ملی.

تصویر ۵: شاخ و برگ انگور روی لبه جام ریتون.^۱

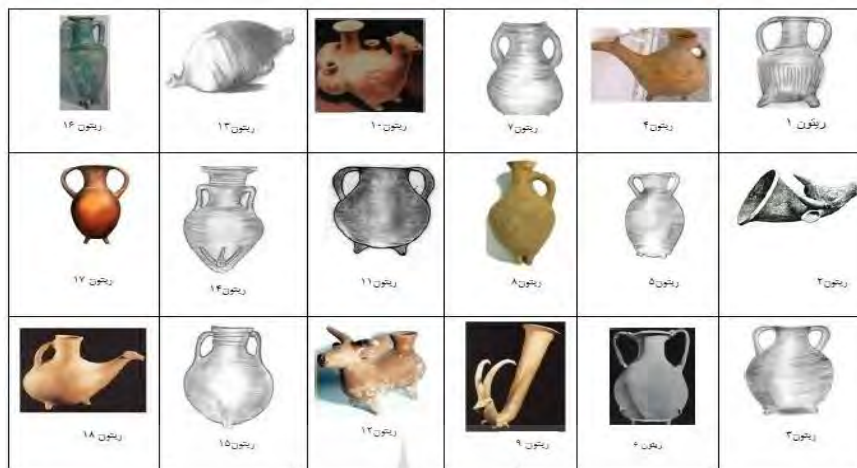

تصویر ۶: برگ‌های کنگر روی لبه جام.^۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. گانتز، فلزکاری ایران در دوران هخامنشی، اشکانی، ساسانی، ص ۴۵.

۲. همان، ۴۸.

کاتالوگ شماره ۱: ریتون‌های اشکانی.

کاتالوگ شماره ۲: ریتون‌های اشکانی.

جدول شماره ۱: معرفی ریتون‌ها:

ردیف	توضیحات ریتون‌ها	منبع	ردیف	شماره ریتون	منبع
۱	ریتون اشودود	(Hearinck, 1980:45)	۲۰	ریتون مسجد سلیمان	(Ghirshman, 17:197 1)
۲	ریتون متفرقه، بابل	(یوب، اکرم، ۱۳۸۷:۱۲۴)	۲۱	ریتون نیبور	(اتینگهاوزن، ۱۳۸:۸۲۸)
۳	ریتون بگرام	(Hearinck, 1980:50)	۲۲	ریتون ولیران	(نعمتی، صدرایی، ۱۳۸۷:۲۸۳)
۴	ریتون پیکره‌ایی، گرمی	(کامبخش فرد، ۱۳۸۷:۱۳۰)	۲۳	ریتون به شکل کفش، ولیران	(نعمتی، صدرایی، ۱۳۸۷:۲۸۳)
	مغان				
۵	ریتون تل بلا	(Hearinck, 1980:45)	۲۴	ریتون ولیران	(نعمتی، صدرایی، ۱۳۸۷:۲۸۳)
۶	ریتون پاسارگاد	(Stronach ۱۹۶۴:۳۸)	۲۵	ریتون ولیران	(نعمتی، صدرایی، ۱۳۸۷:۲۸۳)
۷	کوزه-ریتون تل شاملو	(Hearinck, 1980:47))	۲۶	ریتون یاریم‌تپه	(Hearinck, 1980:50)
۸	کوزه-ریتون، دیجیران	(موزه ملی ایران)	۲۷	ریتون نسا	(ماسون، یوگاچنکوا، ۱۳۸۴:۴۶)
۹	ریتون شاخی-دماوند	(موزه ملی ایران)	۲۸	ریتون نسا	(ماسون، یوگاچنکوا، ۱۳۸۴:۴۶)
۱۰	ریتون پیکره‌ایی-گرمی	(کامبخش فرد، ۱۳۸۷:۱۲۷)	۲۹	ریتون نسا	(ماسون، یوگاچنکوا، ۱۳۸۴:۳۷)
۱۱	ریتون دورا اروپوس	(Hearinck, 1980:4)	۳۰	ریتون مفرغی تکسیلا	(Cowing, 1989:219)
۱۲	ریتون گاو کوهاندار، رشی، گیلان	(موزه ملی ایران)	۳۱	ریتون نقره‌ای دورا اروپوس	(Pierre, 1973:46)

Palase,125:1961))	ریتون نقره‌ای دیلمان	۳۲	(اتینگهاوزن، ۱۳۸۷: ۸۲۸)	ریتون ری	۱۳
(Ten thousand years of Iranian Civilization,62:2004)	ریتون نقره‌ای گیلان	۳۳	(Debevoise ۱۷۶:۱۹۶۴)	ریتون سلوکی	۱۴
(داودی، ۱۳۸۲: ۲۸)	ریتون نقره‌ای گیلان	۳۴	(Debevoise ۱۷۶:۱۹۶۴)	ریتون سلوکیه	۱۵
(گانتز، جت، ۱۳۸۳: ۱۲۹)	ریتون نقره‌ای گیلان	۳۵	(موزه ملی ایران)	کوزه سفالی، شوش	۱۶
(گانتز، جت، ۱۳۸۳: ۱۲۹)	ریتون مجموعه ساکلر	۳۶	(Hansman/Stronach ,1974:12)	ریتون قومس	۱۷
(گانتز، جت، ۱۳۸۳: ۱۲۹)	ریتون مجموعه ساکلر	۳۷	(کامبخش فرد، ۱۳۸۶: ۵۲۵)	ریتون گرمی	۱۸
			(کامبخش فرد، ۱۳۸۶: ۵۲۵)	ریتون گرمی	۱۹

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی